

b. Sociaal-wetenschappelijk aspect: van preventie tot uiterste redmiddel

In deze bijdrage willen we graag aandacht besteden aan twee interessante proefschriften die afgelopen jaar binnen het sociale domein zijn verschenen. Het eerste proefschrift van dr. Lisette van Zonneveld, getiteld *'Early intervention in children at high risk of future criminal behaviour: Indications from neurocognitive and neuroaffective mechanisms'*, is gericht op het onderzoeken van de neurocognitieve en neuroaffectieve mechanismen bij kinderen met grensoverschrijdend en agressief gedrag en een hoog risico op het ontwikkelen van ernstig probleemgedrag in de puberteit en volwassenheid. Ook werd in dit promotieonderzoek de effectiviteit onderzocht van preventieve maatwerkzorg. Het gaat hierbij om een vorm van preventieve zorg gebaseerd op individuele sterkte- en zwakteprofielen van neurocognitieve mechanismen. De kans dat hoog-risico kinderen op latere leeftijd in aanraking komen met justitie, zou mogelijk verkleind worden als gevolg van deze preventieve vorm van zorg. Deze vorm van zorg richt zich op kinderen met gedragsproblematiek en beoogt te voorkomen dat ze met justitie in aanraking komen. Daarnaast schenken we aandacht aan het voor het jeugddomein relevante proefschrift dat afgelopen jaar is verdedigd door dr. Maria de Jong-de Kruijf. Het proefschrift is getiteld *'Legitimiteit en rechtswaarborgen bij gesloten plaatsingen van kinderen: De externe rechtspositie van kinderen in gesloten jeugdhulp gezien vanuit kinder- en mensenrechten'* en richt zich op jongeren in de gesloten jeugdhulp (civielrechtelijk kader). Zoals aangegeven in deze rubriek wordt de gesloten jeugdhulp beschouwd als het laatste redmiddel, of 'ultimum remedium'.

1. *Early intervention in children at high risk of future criminal behaviour: Indications from neurocognitive and*

neuroaffective mechanisms (Van Zonneveld, 2019)

Het promotieonderzoek van Lisette van Zonneveld maakt deel uit van een groot innovatief project gericht op vroegtijdige signalering van externaliserend probleemgedrag bij kinderen en het voorkomen van de ontwikkeling van crimineel gedrag. Dit project, dat wordt uitgevoerd door het Preventief Interventie Team (PIT) van de gemeente Amsterdam, richt zich op de minderjarige broers en zussen van jonge delinquenten, kinderen van ouders met delinquent gedrag en kinderen die uitvallen op school vanwege ernstig verzuim of extreme agressie of moeilijk corrigeerbaar gedrag. Hoewel deze kinderen vaak serieuze gedragsproblemen laten zien, zoeken hun families meestal niet actief hulp hiervoor en hebben de kinderen vaak (nog) geen formele diagnose. Omdat dit het risico op een ongunstige sociale ontwikkeling aanzienlijk verhoogt (Farrington, Piquero, & Jennings, 2013), beoogt het PIT-project deze kinderen tijdig op de radar te krijgen van de hulpverlening, inzicht te krijgen in de sociaal-cognitieve en emotionele factoren die bij deze kinderen de kans op crimineel gedrag vergroten, en hulp op maat te bieden zodat een antisociale ontwikkeling kan worden voorkomen en daarmee het risico op criminaliteit beperkt.

Hoewel de PIT-aanpak ontwikkeld is voor kinderen tussen de vijf en achttien jaar, richtte van Zonneveld zich op kinderen in de leeftijdscategorie van acht tot dertien jaar. Voor haar promotieonderzoek werden 219 kinderen (182 jongens en 37 meisjes) betrokken die behoren tot de PIT-doelgroep. Zij waren gemiddeld 10,5 jaar. Ook werden 43 kinderen (31 jongens en 12 meisjes) betrokken die niet tot de PIT-doelgroep behoorden maar naar dezelfde scholen gingen als de PIT-kinderen. De leeftijd in de controlegroep was gemiddeld 10,3 jaar. Om een indruk te krijgen van agressief en grensoverschrijdend gedrag van deze kinderen

vulden hun leerkrachten een vragenlijst in. Op basis hiervan bleek dat alle kinderen in de PIT-groep een hoge mate van agressief en/of grensoverschrijdend gedrag vertoonden (een klinische of subklinische score), terwijl bij alle kinderen in de controlegroep sprake was van een niet afwijkende mate van agressief en/of grensoverschrijdend gedrag.

Om het ontstaan en in stand blijven van agressief en grensoverschrijdend gedrag te verklaren vergeleek Zonneveld de twee groepen kinderen op een aantal neurocognitieve en neuroaffectieve factoren. Ten eerste richtte zij zich op executieve functies, grofweg de hogere controlefuncties van de hersenen die cruciaal zijn voor de regulatie van gedrag en aanpassing aan de sociale omgeving (Anderson, 2002). Zij constateerde dat de kinderen uit de PIT groep zwakker presteerden als een beroep werd gedaan op het werkgeheugen (waarin informatie tijdelijk beschikbaar gehouden en gemanipuleerd kan worden), de cognitieve flexibiliteit (het aanpassen van gedrag in reactie op feedback uit de omgeving), de inhibitie (het controleren van impulsen) en de volgehouden aandacht (het kunnen focussen, richten en behouden van de aandacht bij een specifieke taak). Het agressief en grensoverschrijdend gedrag van de kinderen uit de PIT-groep werd deels verklaard door gebrekkige inhibitie, volgehouden aandacht en werkgeheugen. Ten tweede richtte van Zonneveld zich op emotieherkenning, specifiek het vermogen om gezichtsexpressies te herkennen en om emoties in de stem te identificeren. De resultaten toonden aan dat de kinderen in de PIT-groep, vergeleken met de kinderen in de controlegroep, minder goed in staat waren om de emoties 'bang' en 'verdrietig' te herkennen bij het zien van gezichten. Hoewel de groepen niet verschilden in het correct herkennen van emoties in de stem, hadden de kinderen in de PIT-groep hiervoor wel meer tijd nodig; tijd die er in de dagelijkse sociale communicatie vaak niet

is. Van Zonneveld beschrijft dat juist de negatieve emoties ('bang' en 'verdrietig') – die dus minder goed herkend werden door kinderen in de PIT-groep – belangrijk zijn voor de ontwikkeling van empathie en passend sociaal gedrag. Wanneer een kind minder goed in staat is zich in te leven en het verdriet van de ander niet herkent, is het zeer waarschijnlijk dat het kind ook minder goed in staat is om zijn of haar gedrag aan te passen (Marsh & Blair, 2008). Als derde onderzocht Zonneveld de rol van sociale aandacht en empathie. Zij deed dit door de kinderen emotioneel geladen videoclips te laten zien. Hieruit bleek dat de kinderen in de PIT-groep voldoende in staat waren om de emoties in de videoclips te herkennen en te begrijpen, maar zich minder dan de kinderen in de controlegroep emotioneel inleefden in de negatieve emoties van anderen. Zoals hierboven besproken verkleint dit de kans dat een kind zijn of haar gedrag dat leidt tot leed bij anderen aanpast. Op basis van de voorgenoemde bevindingen betoogt van Zonneveld dat tijdige signalering van probleemgedrag bij kinderen met een hoog risico, en het in kaart brengen van hun executieve functies, emotieherkenning en affectief empathisch vermogen belangrijk zijn, zodat op basis hiervan effectieve interventies kunnen worden ingezet om de mogelijke negatieve gevolgen voor de ontwikkeling van deze kinderen, hun omgeving en de samenleving te minimaliseren.

De PIT-aanpak is ontwikkeld als preventieve maatwerkzorg om agressie en grensoverschrijdend gedrag te verminderen. Bij de PIT-aanpak vormen individuele neurocognitieve sterkte- en zwakteprofielen de basis voor een behandelplan dat aansluit bij het specifieke kind. Samen met ouders en relevante betrokkenen kijkt het PIT op welke wijze de ondersteuning van het kind kan worden vormgegeven. Als eerste stap wordt in het bestaande aanbod van interventies en op school naar mogelijkheden gezocht. Wanneer niets geschikt voorhan-

den is, gaan de PIT-professionals buiten de gebaande paden om te voorzien in de zorg die het kind nodig heeft. Van Zonneveld onderzocht de PIT-aanpak door binnen een groep kinderen die behoorden tot de PIT-doelgroep twee groepen te vergelijken: een groep van 173 kinderen met een hoog risico en een groep van 64 kinderen met een laag risico, gebaseerd op de mate van externaliserend gedrag. Bij de groep met een hoog risico werd de PIT methode ingezet, de groep met een laag risico ontving reguliere behandeling of geen behandeling. Zes en twaalf maanden na de inzet van de PIT aanpak vertoonden 70 tot 80 procent van de kinderen in de hoog risicogroep aanzienlijk minder probleemgedrag, terwijl in de groep kinderen met een relatief laag risico, die geen PIT-interventie hadden gehad, na zes maanden een toename in probleemgedrag werd gezien.

Van Zonneveld concludeert op basis van haar onderzoek dat individueel maatwerk, met de nadruk op de onderliggende neurocognitieve mechanismen van het gedrag, effectief is in het verminderen van externaliserend probleemgedrag. Hoewel de verschillen tussen de groepen kinderen met een hoog en laag risico beletten dat er sterke conclusies getrokken kunnen worden over de effectiviteit van de PIT-aanpak, zijn de resultaten veelbelovend. Vervolgonderzoek waarin ook geëvalueerd wordt welke interventieonderdelen bijdragen aan de ontwikkeling van specifieke neurocognitieve functies en vermindering van probleemgedrag kan aanvullende inzichten geven in wat er nodig is om effectief in te grijpen en de ontwikkeling van crimineel gedrag te voorkomen.

2. ***Legitimiteit en rechtswaarborgen bij gesloten plaatsingen van kinderen: De externe rechtspositie van kinderen in gesloten jeugdhulp gezien vanuit***

kinder- en mensenrechten (De Jong-de Kruijf, 2019)

De Jong-de Kruijf benadrukt in haar proefschrift dat van jeugdigen die in de gesloten jeugdhulp worden geplaatst niet alleen hun vrijheid wordt benomen, maar ook hun vertrouwde omgeving en ouderlijk huis, en zij worden gescheiden van hun ouders, broertjes en zusjes. Dit is zeer ingrijpend (vaak traumatisch) voor een kind, en gesloten jeugdhulp is dan ook de meest verstrekende vorm van jeugdhulp. In de tien jaar sinds het ontstaan van de gesloten jeugdhulp (sinds 2008; beëindiging samenplaatsen van jongeren vanuit strafrechtelijk en civielrechtelijk kader) zijn er, zo schetst De Jong-de Kruijf, duizenden kinderen in de gesloten jeugdhulp geplaatst. En ondanks de grote inspanningen van de instellingen die de hulp aan deze groep met zeer complexe problematiek leveren, komen er steeds vaker signalen die duiden op negatieve effecten of ontwikkelingen. Zo zou de ernst van de problematiek van jeugdigen in gesloten jeugdhulp zijn toegenomen, maar ook het aantal zelfdodingen of pogingen daartoe zou zijn gestegen bij deze jeugdigen (zie bijvoorbeeld Ligtvoet, 2018; *Handelingen II 2018/19*, 53 (Zelfdoding in de Jeugdzorg, 13 februari 2019)).

Het proefschrift van De Jong-de Kruijf bevat een schets van de historische achtergronden van de gesloten jeugdhulp en laat zien dat kinderbeschermingsmaatregelen door de jaren heen telkens voor een groot aantal verschillende situaties werden toegepast en dat er geen duidelijke grenzen waren ten aanzien van de rechtsgronden. Zo werd de uithuisplaatsingsmaatregel veelal opgelegd in allerlei gevallen waarbij duidelijk sprake was van lastig gedrag van een kind en wanneer het 'in het belang van het kind' zou zijn dat het kind uithuisgeplaatst werd. Het noodzaakscriterium kreeg daarmee door de jaren heen veel meer gewicht dan bijvoorbeeld het doelmatigheidscriterium; het bleek namelijk veel lastiger om de doel-

matigheid van een gesloten uithuisplaatsing te motiveren dan de noodzaak ervan. Verder leek het volgens De Jong-de Kruijf alsof het systeem van gesloten jeugdhulp was ingevoerd zonder dit eerst grondig te doordenken, ook al versterkte de invoering ervan uiteraard wel de rechtsregeling voor deze kinderen (omdat er sinds 2008 tenminste wel sprake was van een duidelijk zichtbare eigen rechtsregeling).

De Jong-de Kruijf heeft een kinder- en mensenrechtentoetsingskader ontwikkeld waarmee getoetst kan worden of een afwijking tot een gesloten plaatsing gerechtvaardigd is. De belangrijkste rechten waarop dit toetsingskader is gebaseerd zijn het recht op bescherming van kinderen tegen willekeurige en onwetmatige vrijheidsbeneming en het recht op extra bescherming van kinderen in een alternatieve zorgsituatie. Het kinder- en mensenrechtentoetsingskader heeft De Jong-de Kruijf naast 586 rechterlijke uitspraken (98 van jeugdstrafrechters, 488 van civiele kinderrechters) in de eerste tien jaar van de gesloten jeugdhulp (sinds 2008) gelegd.

Op basis van de resultaten concludeert De Jong-de Kruijf dat gesloten jeugdhulp in Nederland vooral wordt opgelegd omdat er geen passende en realistische alternatieven beschikbaar zijn in de kinder- en jeugdpsychiatrie, gespecialiseerde pleegzorg en andere vormen van jeugdbescherming en jeugdhulp (noodzaaks criterium). Nog steeds toetsen kinderrechters in veel mindere mate aan het doelmatigheids criterium. Oftewel, er wordt te weinig getoetst aan de voorwaarde dat je kinderen alleen mag opsluiten met het doel toe te zien op hun opvoeding (artikel 5 lid 1, aanhef en onder d EVRM). Volgens het VN-Kinderrechtencomité (2015) worden er teveel kinderen in residentiële instellingen geplaatst worden en er te weinig alternatieven ontwikkeld worden. Met name bij verlengingsbeslissingen is een gebrek aan een passend alternatief doorslaggevend in de motiveringen van de kinderrechters. Daar-

naast zijn er twijfels over of een gesloten plaatsing wel aan het rechtmatigheidsvereiste voldoet wanneer de behandeling niet verder reikt dan het bereiken van rust en stabiliteit. Om die redenen zou er volgens De Jong-de Kruijf geïnvesteerd moeten worden in realistische alternatieven voor plaatsing in een gesloten jeugdhulp instelling. Ook kinderrechters uitten regelmatig twijfels of plaatsing van een kind in een gesloten jeugdhulpinstelling wel echt een oplossing en de juiste zorg zou bieden.

De jongeren zelf schetsen evenmin een positief beeld. De Jong-de Kruijf interviewde in 2013 en 2015 acht jongens en vijftien meisjes die in de gesloten jeugdzorg zaten en het is zeer aan te raden om deze ervaringen door te lezen om enigszins aan te kunnen voelen wat een gesloten plaatsing en het hele proces dat daarmee verband houdt voor de jeugdigen kan betekenen (zie vanaf pagina 34; Bijlage 1 van het proefschrift). De meeste jongeren hadden al meerdere plaatsingen in een pleeggezin, open of gesloten instelling, andere instelling voor gesloten jeugdzorg, crisisopvang of justitiële jeugdinrichting gehad, maar wisten precies wanneer ze de gesloten instelling waren binnengekomen. Jongeren gaven aan dat het verblijf als een gevangenis voelde en dat ze zich in de steek gelaten voelden. Er bleek veel agressie te zijn, en jongeren konden makkelijk aan drugs komen. Ook kwam onzekerheid over een mogelijke verlenging voor, en een zekere gelatenheid, met name bij jongeren die al vaker van hun vrijheid beroofd waren. De motivatie voor behandeling en de behandeling zelf, inclusief de nazorg (bij 18+) liet te wensen over volgens de jongeren en jongeren zouden duidelijk graag eerlijker aangesproken willen worden (bijvoorbeeld als gezinsvoogd er niet omheen draaien en het bv. gewoon vertellen wanneer iets simpelweg niet kan) en met wat meer echte oprechte aandacht voor de jeugdige behandeld willen worden (bijvoorbeeld een kinderrechtter die echt

goed luistert naar wat de jeugdige er zelf van vindt). Er waren ook enkele jongeren die het verblijf wel als ‘veilig’ ervoeren, die ‘gewoon’ hun tijd uitzaten, niet zoveel verschil met open instellingen zagen, of het tenminste positiever beoordeelden dan justitiële jeugdinrichtingen. De meeste jongeren leken echter niet beter te worden van een verblijf in de gesloten instelling. Dit terwijl het doel van een gesloten plaatsing juist is om bescherming te bieden aan een kind en opvoeding te bieden. Uiteindelijk, zo concludeert De Jong-de Kruijf, klonk er vooral eenzaamheid door in de verhalen van de jongeren die zij interviewde voor haar promotieonderzoek. Een eenzaamheid die voortvloeit uit een gebrek aan aandacht, samenhangend met de vele wisselingen van gezinsvoogden, pleeggezinnen, instellingen en groepen. In de citaten klinkt ook door dat de jongeren duidelijk het gevoel hadden dat ze niet gehoord werden in de voor hen zeer ingrijpende beslissingen die volwassenen met wie zij zeer kort (en vaak onpersoonlijk) contact hadden over hen maakten.

Ondanks deze ervaringen van jeugdigen en eigen twijfels besluiten kinderrechters toch veelvuldig tot gesloten plaatsing, en dit gebeurt vaak omdat er geen geschikt (lichter) alternatief beschikbaar is. Kinderrechters hopen soms dat er in de tussentijd wel een plek buiten de gesloten jeugdzorginstelling wordt gevonden, maar dat gebeurt vaak niet waardoor het verblijf uiteindelijk ook nog vaak verlengd wordt. Het is voor de kinderrechtster dikwijls een ‘duivels dilemma’ ofwel een ‘keuze tussen twee kwaden’: enerzijds de op dat moment zeer onveilige thuissituatie, anderzijds de gesloten jeugdzorg (met mogelijk negatieve effecten voor de langere termijn). De Jong-de Kruijf geeft aan dat het beter zou zijn wanneer er meer plekken beschikbaar zouden zijn in bijvoorbeeld kleinschalige woongroepen met specifieke behandelingen, waardoor rechters meer alternatieven hebben. Ook zou er nog meer moeten worden stilgestaan bij hoe de kinderen zelf een gesloten plaatsing erva-

ren, met andere woorden, er zou meer erkenning moeten komen voor de negatieve aspecten van gesloten plaatsingen.

I. Wissink & H. Creemers

Referenties

P. Anderson, ‘Assessment and Development of Executive Function (EF) During Childhood’, *Child Neuropsychology* 2002, 8(2), 71-82.

D. Farrington, A.R. Piquero & W.G. Jennings, *Offending from childhood to late middle age: Recent results from the Cambridge study in delinquent development*. New York: Springer Science & Business Media 2003.

M.P. de Kruijf, *Legitimiteit en rechtswaARBorgen bij gesloten plaatsingen van kinderen: de externe rechtspositie van kinderen in gesloten jeugdhulp gezien vanuit kinder- en mensenrechten* (diss. UL). Den Haag: Boom Juridisch 2019.

F. Ligtvoet, ‘Grote zorgen over suicidepogingen jongeren in gesloten jeugdzorg’, *NOS Nieuwsuur*, 29 september 2018.

A.A. Marsh & R.J.R. Blair, ‘Deficits in facial affect recognition among antisocial populations: a meta-analysis’, *Neuroscience & Biobehavioral Reviews* 2008 32(3), 454-465.

VN-Kinderrechtencomité, *Concluding observations on the fourth periodic report of the Netherlands*, CRC/C/NLD/CO/4, 8 juni 2015.

L. van Zonneveld, *Early intervention in children at high risk of future criminal behaviour: Indications from neurocognitive and neuroaffective mechanisms* (diss. UL). Online publicatie: Ridderprint 2019.